

14. Таугер М. Б. Ответ на письмо Антона Турчака / М. Б. Таугер // Еженедельник «2000». — 2008. — № 16 (411). — 18–24 апреля.

15. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Томпсон Е. М. — К., 2006. — 368 с. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Thompson_Ewa/Trubadury_imperii/

16. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. — Т. 1. Май 1927 — ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М. : РОССПЭН, 1999. — 880 с.

17. Турчак А. Мне не понравилась статья Марка Таугера о голодоморе и геноциде / А. Турчак // Еженедельник «2000». — 2008. — № 16 (411). — 18–24 апреля.

18. Фісун О. А. Сучасні типології імперій: основні підходи та інтерпретації / О. А. Фісун, О. А. Багалов : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63. Заголовок з екрана.

19. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 308.

20. ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 5. — Спр. 36.

21. Там само. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 5941.

22. Там само. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 6433.

23. Там само. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 954.

24. Там само. — Ф. 27. — Оп. 10. — Спр. 156.

25. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 5762.

26. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 2567.

27. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 4662.

28. Amartya Sen. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. — Oxford University press, 1983 / Amartya Sen : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198284632.001.0001/acprof-9780198284635>.

29. Marcus D. Famine Crimes in International Law / D. Marcus // The American Journal of International Law. — Т. 97. — 2003. — P. 245–281.

30. Таугер М. В. Grain Crisis or Famine? The Ukrainian State Commission for Aid to Crop-Failure Victims and the Ukrainian Famine of 1928–29 (Далі — Mark B. Tauger. Grain Crisis or Famine?...)/ М. В. Таугер // Provincial Landscapes. Local Dimensions of Soviet Power, 1917–1953. Donald J. Raleigh. — University of Pittsburgh press, 2001. — Pp. 146–170, 360–365.

Ю. М. Корогодський

УДК: 94:338.48–32 (477) «1932/1933»

ГОЛОД У ЄВРЕЙСЬКИХ ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ (1932–1933 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено аналізу вивчення Голодомору 1932–1933 рр. у єврейських землеробських колоніях півдня України.

Ключові слова: землеробські колонії, Голодомор, євреї, сільське господарство, геноцид.

Статья посвящена анализу изучения Голодомора 1932–1933 гг. в еврейских земледельческих колониях юга Украины. Автор статьи считает, что тема гибели от искусственно организованного голода крестьян из еврейских земледельческих колоний юга Украины долгое время была вне поля зрения специалистов исторической науки.

Ключевые слова: земледельческие колонии, Голодомор, евреи, сельское хозяйство, геноцид.

The article is devoted to the analysis of study of events of Holodomor (1932–1933) in the Jewish agricultural colonies in Southern Ukraine. The author considers that theme of death from Holodomor among peasants from the Jewish agricultural colonies of Southern Ukraine long time was out of specialists' eyeshot of historical science. The researchers of Jewish studies didn't not touch this theme, because greater attention was spared to the events of Holocaust in the Jewish colonies on the Southern Ukraine. Specialists in Ukrainian history researched to this time the events of Holodomor, which not so means national minorities.

Keywords: agricultural colonies, Holodomor, Jews, agriculture, genocide.

Постановка проблеми. Голод у єврейських землеробських колоніях півдня України в 1932–1933 рр. залишається малодослідженою темою. Незважаючи на понад двадцятирічний досвід вивчення трагедії Голодомору та значний рівень розвитку в Україні досліджень з єврейської історії, в науковому обігу можна нарахувати не так багато досліджень на цю тему.

Актуальність дослідження теми зумовлена тим, що у вітчизняній історіографії не було окремої праці, присвяченої зазначеній проблемі. За останні 10–15 років тематика Голодомору стала однією з провідних у вітчизняній історичній науці. Так само актуальним для українського гуманітарного простору залишається вивчення поліетнічних аспектів історії України, особливо, коли йдеться про складні події ХХ ст.

Наукова новизна цієї статті полягає в тому, що автор робить спробу зрозуміти історію вивчення різних етносів України, проаналізувати причини недостатньої уваги вітчизняних та закордонних дослідників до Голодомору в єврейських землеробських колоніях України, звертається до малодослідженої теми. Як у радянський, так і в пост-радянський період бракувало спеціальних досліджень, які б розглядали голод у єврейських землеробських колоніях у контексті Голодомору 1932–1933 рр. Водночас фахівці з історії Голодомору не звертали суттєвої уваги на особливості голоду в єврейських землеробських колоніях.

Методологічні принципи та засоби статті: наукова об'єктивність, історичний плюралізм, контент-аналіз публікацій з зазначеної теми.

Мета дослідження: встановити причини малодослідженості теми голоду в єврейських землеробських колоніях півдня України у 1932–1933 рр.

Довгий час тема Голодомору в єврейських землеробських колоніях була на маргінесі наукових пошуків. Українські фахівці — дослідники Голодомору мало звертали увагу на райони компактного мешкання національних меншин, вважаючи події в єврейських чи німецьких селах півдня країни локальними щодо загальної трагедії Голодомору, щодо українського контексту цих подій.

Ізраїльські та вітчизняні фахівці з історії євреїв Східної Європи так само, але з інших причин, мало цікавилися трагедією Голодомору в єврейських землеробських колоніях. Це можна пояснити тим, що значно більшу увагу викликали інші трагічні події першої половини ХХ ст.: Голокост, погроми періоду російського царизму та Громадянської війни, еміграція євреїв та початок загибелі єврейських містечок-«штетлів».

Нагадаємо, що перші єврейські землеробські колонії в південних регіонах було створено ще 1806 р. в Херсонській губ. Указ імператора Росії від 9 грудня 1804 р. вперше дозволив євреям у Росії купувати землю для заснування землеробських колоній.

Колонізація Катеринославської губ. почалася 1846 р. Внаслідок Громадянської війни, погромів, голоду та епідемії значна частина єврейських землеробських колоній припинила існування ще на початку 1920-х рр. Однак створений 1924 р. в СРСР Комітет із земельного облаштування єврейських трудящих (КомЗЕТ) і далі залучав єврейське населення до праці на землі. Через рік виникло Товариство землеустрою єврейських трудящих (ТЗЕТ) — громадська організація для взаємодії з міжнародними єврейськими організаціями.

До кінця 1920-х рр. було створено 190 єврейських сільрад в Україні й у Криму, який тоді входив до складу Радянської Росії. Перший єврейський національний район (Калініндорфський на Херсонщині) з'явився в Україні 1927 р., а до 1930 р. було створено Новозлатопольський і Сталіндорфський єврейські національні райони. Також два єврейські райони (Фрайдорфський 1930 р. і Ларіндорфський 1935 р.) було створено в Кримській Автономній Республіці. Єврейські національні райони, маючи населення близько 80 тис. чол., займали 4,5 тис. км². До 1932 р. єврейські селяни України обробляли 232 тис. га посівної площі.

Сталінська політика тиску на селянство призвела до трагічних подій у єврейських землеробських колоніях півдня України. Зокрема, за невиконання плану Новозлатопольський райвиконком у кінці 1932 р. ви-

рішив занести «на чорну дошку» один з єврейських колгоспів [10, с. 738–739].

За даними Одеського обкому партії, в березні 1933 р. серед десяти районів з найвищою смертністю від голоду був Калініндорфський район; тільки в селі Штерндорф тут від голоду, за офіційними даними, померли 30 чол. Закордонним організаціям, серед яких був створений у Львові Єврейський комітет допомоги голодуючим євреям і неєвреям в Україні, через протидію влади не вдалося зробити нічого суттєвого. Влада СРСР не дозволила іноземним делегаціям, зокрема представникам Агро-Джойнту відвідувати українські села.

Найтяжчий голод серед євреїв на Півдні України було зафіксовано в північних районах Миколаївської обл. Це території сучасних Первомайського, Кривоозерського й Арбузинського районів. А 3 березня 1933 р. Секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич повідомляв ЦК КП(б)У про те, що в Сталіндорфському районі виявлено досить багато випадків голодної смерті. [9, с. 98].

У травні 1938 р. всі створені раніше єврейські національні райони та сільські ради було розформовано. Більшість мешканців колишніх єврейських колоній і сільрад загинули під час Голокосту. Розформування єврейських національних районів і Голокост призвели до суттєвих демографічних змін. Після Другої Світової війни в місцях колишніх єврейських землеробських колоній було важко знайти їхніх мешканців. Вони жили там лише в поодиноких випадках.

Згадуючи в нашому історіографічному нарисі радянський період, не можна оминати 1930-ті рр., коли в умовах «коренізації» виходило багато праць щодо партійної роботи з національними меншинами. Як пише український дослідник В. Доценко, у статтях і публіцистичних оглядах 1930-х рр. змальовувалися досягнення ТЗЕТу та КОМЗЕТу в реалізації програми переселення містечкових євреїв на Південь України [1, с. 4–5].

Авторами зазначених праць були керівники товариства, державні та партійні функціонери. Головною метою таких публікацій була пропаганда та агітація серед єврейських переселенців та членів ТЗЕТу. Такі праці є непоганою джерельною базою для дослідників колективізації, міжетнічних стосунків у міжвоєнному СРСР, історії розвитку партійних та господарських органів [4; 5; 8].

Протягом 1950–1980-х рр. у Радянському Союзі практично не було публікацій на тему єврейських землеробських колоній. Український дослідник В. Доценко підкреслює, що американські та ізраїльські науковці 1950–1980-х рр. згадували ТЗЕТ переважно в контексті роботи євсекцій при ЦК КП(б)У. Вони розглядали діяльність ТЗЕТ як виклик сіоністським ор-

ганізаціям і прояв прагнення радянської влади зібрати фінансові ресурси для радянізації єврейських містечок. Характерним для істориків того періоду є негативне ставлення до наслідків аграризації містечкового єврейства.

В дослідженнях американських та ізраїльських авторів частково висвітлювалися складні відносини між єврейськими переселенцями та українськими селянами. Ізраїльський дослідник М. Альтшулер розглядав формування «єврейських» партійно-господарських структур як засіб для зміни ідентичності східноєвропейського єврейства.

Після початку перебудови поступово змінювалася ситуація в Радянському Союзі. 1988 р. перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький був змушений офіційно визнати факт голоду в 1930-ті рр. Доти масштаби Голодомору в УРСР були в режимі держтаємниці. У найкращому разі історики УРСР могли сказати про деякі «продовольчі ускладнення», викликані труднощами переходу до колгоспів.

Тему єврейських землеробських колоній у Радянському Союзі було так само табуовано. Тим паче, не йшлося про масовий голод у цих колоніях. Як пише російська дослідниця Є. Носенко, у СРСР юдаїки не існувало як наукового напрямку. Фахівців з юдаїки практично не готував жоден радянський університет або інший вищий навчальний заклад. Якщо казати про ті окремі дослідження, які мали місце в роки «застою», то їх робили зазвичай напівофіційно (чи зовсім не офіційно), часто-густо — на дилетантському рівні [11, с. 206–207].

У 1990-х рр. історики стали опановувати перспективні з погляду поширення джерельної бази засоби «усної історії». Зокрема, такі засоби були використані під час дослідження Голокосту. Однак щодо Голодомору в єврейських землеробських колоніях півдня України таку можливість не було повністю використано з зазначених демографічних причин.

Після 1989 р. спочатку в УРСР, а потім у незалежній Україні почався бурхливий розвиток досліджень з єврейської історії. На загал, вони спиралися на ентузіазм місцевих фахівців і підтримку ізраїльських наукових інституцій. За доволі незначний час з'явилося багато досліджень, зокрема присвячених Голокосту. Однак із вивченням долі єврейських землеробських колоній та Голодомору на їхній території ситуація була іншою. Свою роль тут відіграли певні стереотипи ізраїльської академічної спільноти.

Як пояснює голова Асоціації єврейських громад України Йосип Зісельс: «Говорячи про Ізраїль, ми бачимо, як мінімум, три причини, через які ця держава не може на цьому історичному відрізку визнати Голодомор геноцидом. По-перше, це стереотипне мислення щодо України, обтяжене спогадами про складні сторінки в українсько-єврейських стосунках у минулому. По-друге, ми бачимо усталену думку про унікальність Голокосту і не

готовність офіційно визнати, що і в історії інших народів були трагічні події, не менш тяжкі для них, ніж Голокост для євреїв. Відзначимо, що таке ставлення викликає незрозуміння у багатьох народів, як тих, що пережили такі трагедії, так і тих, що уникли такої долі. По-третє, йдеться про “тактичні” міркування зовнішньої політики, а саме небажання конфліктувати із цього приводу з Росією» [2, с. 1].

До цього слід також додати певне скептичне ставлення ізраїльських фахівців до оцінок Голодомору та небажання визнати унікальність цієї трагедії. Далося взнати й замовчування теми єврейських землеробських колоній у радянський період. У науковців було обмаль інформації про землеробські колонії півдня України та особливо про Голодомор на їхніх теренах. Спрацьовував стереотип про «чужорідність» цієї теми щодо історії єврейських громад.

Втім, бурхливий розвиток досліджень з історії українського єврейства певним чином торкнувся й тематики землеробських колоній. Ця тема розглядалась у контексті вивчення загальних проблем єврейської громади в міжвоєнні роки. Серед праць українських авторів слід виділити роботи В. Орлянського, О. Козерода, М. Журби. [3; 7; 12].

У дисертації В. Доценка комплексно вивчаються особливості взаємодії між владними структурами та єврейськими громадськими організаціями на прикладі Всеукраїнського ТЗЕТу, а також проаналізовано ступінь залежності громадського руху єврейських переселенців від більшовицької влади.

Слід зазначити, що в Україні дослідження єврейської історії йдуть паралельно з дослідженнями цієї проблематики в Росії. У публікаціях російських авторів А. Сімонової, О. Будницького зроблено спроби дослідити переселення євреїв та діяльність громадських і державних організацій з аґаризації українського єврейства [13, с. 278–287].

Проте недоліками таких праць залишаються проблеми, типові для російської історіографії. Йдеться про вивчення подій у Радянській Україні як одній із провінцій Радянської Росії, коли не враховуються особливості внутрішньої української ситуації.

Свою роль у такому спрощеному підході відіграють особливості життя єврейських громад у Радянському Союзі. Для єврейського національного середовища кордони радянських республік не були такими актуальними. Йшлося про загальне середовище «єврейства східної Європи», коли ще було зарано казати про «українське єврейство» чи «білоруське єврейство».

Також серед причин невеликої уваги до теми можна відзначити такий суб’єктивний фактор як географічне походження авторів наукових робіт. Як приклад можна навести значний прогрес у вивченні хронологічно близької до теми Голодомору теми Голокосту. Зусиллями українських істориків

зроблено значний внесок у дослідження цієї теми в Києві, Львові, Вінниці, Харкові, Дніпропетровську, тощо. Часто-густо автори писали про рідні землі, рідні міста, тож у випадку з єврейськими землеробськими колоніями півдня України таких автохтонних дослідників майже не було.

В даному разі не можна не згадати такого дослідника як Й. Шайкін. Він народився 1920 р. в єврейській колонії Нагартаві Березнеговатського району. Нагартава фактично виконувала роль «столиці» регіону в царський період, оскільки була його адміністративним центром. Шайкін довго залишався популяризатором історії єврейських землеробських колоній півдня України, водночас роблячи наголос на Голокості [14, с. 154–176].

Український дослідник Г. Касьянов пише про певні причини непопулярності тематики Голодомору в західній історіографії. Мусимо погодитися, що ці причини стосуються й ізраїльської історіографії, яка тривалий час перебуває під впливом західних наукових шкіл. Г. Касьянов відзначає такі причини, як низький інтерес західних дослідників до історії України загалом і їхню зосередженість на історії СРСР.

Також ідеться про упередженість щодо «українського націоналізму» та присутність інших сюжетів, які «затінювали» голод 1932–1933 рр. (на кшталт подій Другої Світової війни). Також Г. Касьянов пише про непопулярність серед західної професури «національних сюжетів» і «ліві» та проросійські симпатії частини академічної еліти [6].

Наші висновки полягають у тому, що через різномірні суб'єктивні та об'єктивні причини тема голоду в єврейських землеробських колоніях у 1932–1933 рр. залишилася поза увагою дослідників. За останні 20 років було вивчено багато важливих сторінок з історії українського єврейства, однак науковці порушували інші проблеми. Розташована на своєрідному «узбіччі» наукових пошуків, ця тема не отримала належної уваги.

Серед перспектив використання підсумків нашого дослідження можна відзначити необхідність у подальшому неупередженому вивченні теми Голодомору в єврейських землеробських колоніях півдня України, яка потребує серйозних пошуків. Об'єктивне й неупереджене дослідження голоду в єврейських землеробських колоніях може стати важливою сторінкою у розробці загальної картини Голодомору, з'ясуванні маловідомих аспектів історії єврейської громади в Україні та міжнаціональних відносин у Радянській Україні 1930-х рр.

1. Доценко В. Єврейське громадське землеоблаштування в Україні (20-ті — 30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Доценко В.О. — К., 2005. — 20 с.

2. Зисельс И. Встанет ли Голодомор «вровень» с Холокостом (Заметки перед визитом Президента Украины в Израиль) / И. Зисельс, Г. Хараз // Хадашот. — № 9–10 (137–138). — 2007. — С. 1.

3. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30 рр. ХХ ст.). Дисертація... доктора історичних наук: 07.00.01 — історія України / Журба Михайло Анатолійович. — Донецьк, 2003. — 526 арк.

4. Калинин М. И. Евреи-земледельцы в союзе народов СССР / Калинин М. И. — Тифлис : Издательство Грузсовета, 1928. — 43 с.

5. Кантор Я. Еврейское землеустройство на Украине. / Я. Кантор. — М. : ЦП ОЗЕТ, 1929. — 29 с.

6. Касьянов Г. Danse macabre. Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-і — початок 2000-х) / Касьянов Г. — К. : Наш час, 2010. — 271 с.

7. Козерод О. В. Євреї України в 1921–1929 рр. Дисертація ... доктора історичних наук, 07.00.01. — Історія України / Козерод Олег Віталійович. — Донецьк, 2008. — 445 арк.

8. Коршунов П. С. Еврейское переселение в Крыму: (Могут ли евреи работать на земле?). — Изд. 2-е, дополн. / Коршунов П. С. — М. : ЦП ОЗЕТ, 1930. — 48 с.

9. Котляр Ю. В. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду / Ю. В. Котляр, І. С. Міронова // Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Монографія. — К.; Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. — Кн. 2. — 204 с. — (Історична бібліотека МДГУ). — С. 90–98.

10. Новозлатополь // Краткая еврейская энциклопедия. — Т. 5. — Иерусалим, 1996. — Кол. 738–739.

11. Носенко-Штейн Е. Judaica rossica / Е. Носенко-Штейн // Диаспоры. — № 3. — 2007. — С. 206–214.

12. Орлянский В. С. Новозлатопольский еврейский национальный район (1929–1939 гг.) / Орлянский В. С. — Запорожье, 1999. — 60 с. — (История евреев Запорожья. — Кн. 4).

13. Симонова А. Сионистское движение в советской России в 20-е годы / А. Симонова // Российский сионизм: история и культура. — Ред. О. В. Будницкий, Р. М. Капланов, А. Е. Локшин, В. В. Мочалова. — М. : Дом еврейской книги. — 2002. — С. 278–287.

14. Шайкин И. М. Нацистский геноцид в еврейских сельскохозяйственных колониях юга Украины / И. М. Шайкин, М. Н. Зябло // Очерки по истории Холокоста и сопротивления в Украине / Ред.-сост. С. Я. Елисаветский. — К. : Институт политических и этнонациональных исследований НАНУ, 1999. — 424 с. — С. 154–176.

Ш. Ш. Рамазанов, Л. Р. Ігнатова

УДК: 93:341.32

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті розглядаються причини поразки Червоної Армії в перші дні Великої Вітчизняної війни. Аналізуються дії Наркомату оборони та Генерального штабу, а також самого Й. Сталіна напередодні та на початку Другої Світової війни щодо підготовки СРСР до війни.